

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר* (פורום תקנה)

ראשי פרקים

א. הצלה מפגיעה נפשית	ה. המנהיגים
ב. הפרשה מאיסור על ידי אדם פרטי	ה. בית דין ממש
1. לכך לא דרוש דווקא בית דין	ו. שיתוף נשים
2. הפרשה מאיסור בכוח	1. בגדר דין
ג. סמכותה של מנהיגות ציבורית	2. בגדר מנהיגות ציבורית
1. מרותה על עובדים	ז. הודאת בעל דין
2. שליח בית דין לביצוע דין	1. בפני בית דין
3. שוטרים למניעת תקלות מוסריות	2. בפני מנהיגות ציבורית
ד. מי הוא 'בית הדין'?	ח. סיכום
1. כל ישראל	

פורום 'תקנה' התפרסם בציבור כגוף המבקר תופעות של סטיות והטרדות, בעיקר במערכת החינוך הדתית. הגוף הוקם ע"י נציגי רוב מניין ורוב בניין של הציבוריות הציונית-דתית, בעיקר מהמערכת החינוכית.¹ הגוף מורכב מרבנים, ראשי ישיבות, ראשי מוסדות חינוך (גם נשים), פסיכולוגים/ות, משפטנים/ות עובדים/ות סוציאליים/ות ועוד. על כך כמה שאלות:

1. ממה נובעת החובה להקים גוף כזה?
2. מהו מקור סמכותו של גוף ציבורי זה?
3. מה כלול בסמכות זו?

א/ הצלה מפגיעה נפשית

"לא תעמוד על דם רעך" נאמר בתורה (ויקרא יט, יז), ופירושו רבותינו (סנהד' עג, א): תנו רבנן: אחד הרודף אחר חבירו להרגו, ואחר הזכר, ואחר נערה המאורסה, ואחר חייבי מיתות בית דין, ואחר חייבי כריתות - מצילין אותן בנפשו. אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט - אין מצילין אותן בנפשו. נעבדה בה עבירה - אין מצילין אותה בנפשו. יש לה מושיע - אין מצילין אותה בנפשו. רבי יהודה אומר: אף האומרת הניחו לו שלא יהרגנה. מנא הני מילי? אמר קרא "ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מוות" נער - זה זכור, נערה - זו נערה המאורסה, חטא - אלו חייבי כריתות, מות - אלו חייבי מיתות בית דין.

על כך כתב הרמב"ם (הלי' רוצח ושמירת הנפש פרק א):

1. הרודף אחר חבירו להרגו - אפילו היה הרודף קטן - הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף ואפילו בנפשו של רודף.

1. השותפים להקמת הפורום הם כל גוויי הקשת הציונית-דתית: עמינדב, האגודה להתנדבות בעם, בת-עמי, מרכז ישיבות בני עקיבא, צביה, אור תורה סטון, אמי"ת, פורום המדרשות, מרכז הסיוע לנשים דתיות, אמונה וקולך (שני הגופים האחרונים פרשו במשך הזמן מפעילות מעשית בפורום, כל אחד מסיבותיו הוא, אולם לא חזרו בהם מעצם הצורך בקיומו של הפורום. ונציגות לא רשמיות שלהם עדיין פעילות בפורום).

- י. אחד הרודף אחר תבירו להרגו או רודף אחר נערה מאורסה לאונסה, שני "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה", והרי הוא אומר: "צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה", הא יש לה מושיע מושיעה בכל דבר שיכול להושיעה, ואפילו בהריגת הרודף.
- יא. והוא הדין לשאר כל העריות חוץ מן הבהמה. אבל הזכור מצילין אותו בנפש הרודף כשאר עריות.
- יד. כל היכול להציל ולא הציל עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

המושג 'רודף' מצטייר בדמיונו כאדם הרודף ממש אחרי ערוה לאונסה באופן מידי, שאז מותר להצילה אפילו במחיר הריגתו. בנדון שאנו עוסקים בו לא מדובר בציור כזה, ולכן איננו דנים בשאלה של הריגה חלילה. אלא אם ידוע לנו שבמוסד חינוכי עובד אדם שאינו שולט ביצריו והוא עלול לנצל את מרותו וסמכותו להיטפל לתלמידים ולעבור בהם עבירות, גם אם הם בני מצוה ובני דעת המתפתים לשתף פעולה מרצונם כביכול, הכשלתם קרובה לאונס ויש להקיש במידה מסוימת את אותו חשוד לדין 'רודף'.² כאמור, איננו רשאים להורגו, כי אין מדובר בשעת מעשה, ולא תמיד מדובר בעריות ממש, וגם יש לנו כלים יעילים למונעו מביצוע זממו, בעיקר ע"י הרחקתו מהמסגרת, שבה יש חשש שיעבור בה עבירות, למסגרת שבה אין חשש לכך.

גם מי שאינו חשוד על גילוי עריות ממש, אלא רק על הטרדות, אמנם אין דינו כרודף האונס ערוה, ואין היתר להורגו, אך יש חיוב הצלה. ע"י ספר המצוות לרמב"ם (ל"ת רצז): שהזהירנו מהתירשלה בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המוות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו. כמו שיהיה טובע במים ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו. או יהיה גוי משתדל להרגו ואנחנו נוכל לבטל מחשבתו או לדחות ממנו נזקו. ובאה האזהרה מהימנע להצילו באמרו יתעלה "לא תעמוד על דם רעך". וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה, כי הוא רואה ממון תבירו אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת.

הרמב"ם כולל בלאו זה גם הצלה מהפסד ממון (ומקורו בספרי);³ וא"כ ק"ו לנזקים נפשיים וחינוכיים הנגרמים כתוצאה מהטרדות. פעמים אלו הם נזקים בלתי הפיכים, או ששיקומם מחייב טיפול מקצועי ממושך. אלו חמורים יותר מנזקי ממון שניתן לשלמם. התורה השוותה אונס לרצח - "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה". חז"ל למדו מכאן את ההיתר להרוג רודף אחרי ערוה (סנהדרין עג,א). אולם אין מקרא יוצא גם מידי פשוטו. התורה לימדתנו שפגיעה נפשית חמורה הנוצרת ע"י אונס הושוותה לפגיעה גופנית קשה הנוצרת ע"י רצח. מה לי מחסל חיי גוף, ומה לי הורס חיי נשמה.⁴ וכשנוריד דרגה, נגיע למסקנה, שגם הטרדה, הפוגעת בפגיעה נפשית, פוצעת את נפש הנפגע ומקבילה לחבלה גופנית. וממילא גם חובת ההצלה היא בהתאם. כשם שמצוה להציל אדם מידי הרודף אחריו לחובלו ולהזיקו בגופו, כך מצוה להצילו מיד

2. עריות כוללות אשת איש וזכור, ר' רמב"ם הל' רוצח א,יא. באשר לנידה, וזאת המציאות של סתם אישה בימינו, ספק אם יש להגדירה כעריות. ר' ש"ך יו"ד קצה,כ ואתוון דאורייתא להרי"י אנגל ס"י כ. אולם מכיון שאיננו דנים כאן בדין רודף ממש, שמותר להורגו, אלא רק למונעו מעברה, אין נפק"מ לשאלה זו, כי בין כך ובין כך חובת המניעה קיימת. כמו"כ לא כל הטרדה היא איסור עריות גמור שיש בה פגם חמור כמבואר בסנהדרין עג, אלא במקרים רבים רק אביזריהו דעריות.

3. וכן: ס' החינוך מצוה רלו; סמ"ק ל"ת פב; חפץ חיים, הל' רכילות כלל ט, באר מים חיים ס"ק א.

4. בגמרא, סנהדרין עג, מדובר על פגם. אמנם שם הכוונה לביישא ולזלזלה (רש"י שם) אך הסברה נותנת שמצות הצלה חלה על כל נזק נפשי שנגרם לאדם.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

העומד להזיקו בנפשו. וגם אם לא ידוע לנו אם יש קרבן מסויים, העובדה שיש אפשרות סבירה לקרבנות פוטנציאליים מחייבת אותנו להצילם.

א"כ גם מדין 'רודף' חובה למנוע פגיעות כאלו, וכמש"כ הרמב"ם שם (הל' טו):
הרואה רודף אחר חבירו להרגו או אחר ערוה לבועלה ויכול להציל ולא הציל -
הרי זה ביטל מצוות עשה, שהיא "וקצותה את כפה" ועבר על שני לאוין: על
"לא תחוס עינדך" ועל "לא תעמוד על דם רעך".

הרמב"ם הסמיך למצות "לא תעמוד על דם רעך" את מצות "וקצותה את כפה".
אמנם שם מדובר בסכנת נפשות, עיי ספרי (סוף פרי תצא):

"במבושיו" - מה מבושיו מיוחד שיש בו סכנת נפשות והרי הוא ב"קצותה את
כפה", כך כל דבר שיש בו סכנת נפשות הרי הוא ב"קצותה את כפה".

"וקצותה את כפה" - מלמד שאתה חייב להצילו בכפה. מנין שאם אין אתה יכול
להצילו בכפה שאתה חייב להצילו בנפשה? תלמוד לומר: "לא תחוס עינדך".

לפי הספרי ייתכן מצב שהפסוק "וקצותה את כפה" יתפרש כפשוטו, אם אין דרך להציל
את הנרדף הנמצא בסכנת נפשות אלא ע"י קציצת כפו של הרודף. גם הרמב"ם (בסהמ"צ,
מ"ע רמז) הביא דרשה זו, ועליה הסמיך בהל' רוצח את המצוה הזאת למצות "לא תעמוד
על דם רעך". וכשם שמצות "לא תעמוד על דם רעך" מחייבת הצלת נרדף גם מחבלה
גופנית ונפשית, הוא הדין למצות "וקצותה את כפה". ואדרבה, במצוה זו אמרה התורה
במפורש שפגיעה נפשית, גם אם אינה אונס ממש, חמורה כמו פגיעה גופנית. שהרי אין
מקרא יוצא מידי פשוטו ואישה השולחת את ידה למבושי אדם, גם אם כוונתה רק לפגוע
בצניעותו, מצוה להצילו מידי הרודפת (אם כי לא במחיר קציצת כפה ממש, אלא ע"י
הרתעתה באמצעות קנס גבוה, כמו שפירש"י עפ"י דעת ר' יהודה בספרי שם).

ובמסכת סנהדרין (עג,א): "אבדת גופו מניין? - תלמוד לומר: 'והשבותו לו'". הרחקת
נזק מאדם היא בכלל מצות השבת אבדה. נזק נפשי חמור יותר מנזק ממוני וגופני, ולכן
מצוה על כל מי שהדבר ביכולתו, למנוע תקלות מסוג זה. ומכיון שלפרט אין כלים לטפל
בכך, אזי מצוה להקים גוף ציבורי ומקצועי שיציל את הלומדים במוסדות החינוך מפני
תקלות אפשריות, ובפרט מוטלת האחריות לכך על מנהיגי הציבור, רבניו, מחנכיו
ומנהלי מוסדותיו (ויש להדגיש, שלפי התורה חובת הצלה מוטלת על כל אדם מישראל,
ולא רק על שופטים ושוטרים).

ב/ הפרשה מאיסור על ידי אדם פרטי

1. לכך לא דרוש דווקא בית דין

כאשר מדובר בפגיעות מיניות, לא מדובר רק בנזק נפשי הנגרם לנפגעים, אלא גם
בעבירה על איסורים הלכתיים בתחום הצניעות. ביחס לכפייה על קיום מצוות נאמר
במסכת כתובות (דף פו,א):

במה דברים אמורים - במצוות לא תעשה, אבל במצוות עשה, כגון שאומרין לו
עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה - מכין אותו עד שתצא נפשו.

ופירש רש"י: "במה דברים אמורים - דלוקה ארבעים."

לכאורה משמע שכפייה זו על המצוות היא רק בבי"ד, כשם שמי מלקות ניתנות רק
ע"י בי"ד. אם כי מסתבר שלא מדובר באותו בי"ד. כי בי"ד המלקה מ' הוא רק בי"ד של
סמוכין, בעוד שכפייה על המצוות יכולה להיעשות בכל בי"ד. הרי מדובר שם בגביית
חוב, הנוהגת בכל בי"ד, גם בימינו. וכן הבין בעל קצות-החשן (ג,א) שהכפייה יכולה
להיעשות דווקא בבי"ד, ולא כל אחד יכול לכפות על חברו קיום מצוה. ואלו דבריו:

אבל לכופו לקיים מצוות עשה, כגון מי שאינו עושה סוכה או אינו נותן צדקה - לזה צריך ביי"ד דווקא, ואנן שליחותייהו דקמאי עבדינן. וגם להפרישו מאיסור נמי אינו אלא הכאה בעלמא, אבל ביי"ד שכופין לקיים עשה מכין אותו עד שתצא נפשו, כגון באומר סוכה איני עושה, ואילו באיסורא אין מכין עד שתצא נפשו.

עם זאת, גם הוא מודה שלאפרושי מאיסורא, אין צורך בבית דין. כגון, מי שרואה את חברו לובש שעטנז יכול לפושטו מעליו אפילו בשוק, והראיה, ממה שנאמר (ב"ק כח, א):
מניין לנרצע שכלו לו ימיו ורבו מסרהב בו לצאת, וחבל ועשה בו חבורה, שהוא פטור? ת"ל: "לא תקחו כופר... לשוב" לא תקחו כופר לשוב!... בעבד שמסר לו רבו שפחה כנענית, עד האידנא היתירא, והשתא איסורא.⁵

אך לדעת נתיבות-המשפט (ג, א) כל אחד יכול לכפות גם על מצוות עשה, לא רק ביי"ד: גם מה שכתב [בקצה"ח]... בעי בית-דין דווקא לכפותו, דהדיוטות לאו בני עישוי נינהו, נראה לי... דליתא... דכל אדם מצווה להפריש חברו מאיסור, אפילו מי שאינו בכלל בית-דין, כדמוכח בב"ק כח גבי נרצע שכלו ימיו, דיכול רבו להכותו כדי להפרישו מאיסור שפחה.⁶

בעל קצוה"ח משיג במשובב-נתיבות על משי"כ בעל נתה"מ:
ותמהני, כי כוונתו להשיג על דברינו והוא מתעסק בהשגה על דברי התוס' שכתבו [סנהדרין ב, ב ד"ה ליבעי] דמילי דעישוי ילפינן מאשר תשים לפניהם ולא לפני הדיוטות, ולדברי המחבר א"כ הדיוט בעלמא יכול לכוף אגיטא במקום שכופין להוציא, וזה ודאי פסול דאורייתא אם הדיוט מעשה אגיטא... ובעישוי אגיטא צריך ביי"ד של שלשה... אבל הדיוט בעלמא שאינו ביי"ד דמעשה אגיטא, פסול הגט דאורייתא והיא אשת איש, ואע"ג דמצותו ליתן גט. אלא ודאי דביי"ד בעי אעישוי.

קושייתו של קצוה"ח על נתה"מ מעישוי גט ניתנת ליישוב, כפי שכתב החת"ס (רי' להלן ד/1) שיש לחלק בין חוקים למשפטים. במשפטים, של הוצאת ממון מבעליו ואישה מבעלה, רק ביי"ד מוסמך לכפות. משא"כ בקיום מצוות, כגון לולב וסוכה, לדעת נתה"מ, כל אחד יכול לכפות. לא נחלקו שני אחרונים אלו אלא בכפייה על מצוות עשה כגון לולב וכדו'. אבל כאשר מדובר באפרושי מאיסורא, גם קצוה"ח מודה שלהפריש מאיסור כל אחד יכול ואין צורך ביי"ד כלל. ואלו דבריו במסקנתו:
ודאי דבית דין בעי אעישוי [=כפייה]... ומה שאמרו בנרצע שכלו ימיו דיכול רבו להכותו להפרישו מאיסור שפחה - היינו להפרישו מאיסור... אבל לכופו לקיים מצוות עשה... לזה צריך בית דין דווקא...

במאמר זה אנו עוסקים בהפרשה מאיסור ובהצלת קרבנות מפגיעה, ובכך אין מחלוקת בין קצוה"ח לבין נתה"מ שכל אחד יכול להפריש אדם מאיסור; וקל וחומר לגוף ציבורי, המוגדר כביי"ד לענין זה כפי שיבואר בהמשך.

5. וכך פוסק הרמב"ם, ה' עבדים ג, ח. יש להביא ראיה נוספת מברכות יט, ב-כ, א: "המוצא כלאיים בבגדו, פושטן אפילו בשוק. מאי טעמא? אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד השם." וכך פוסק הרמב"ם ה' כלאיים י, כט. ובשו"ת שאילת-יעבץ ח"ב סי' קנט: "הך שטרא דאית ביה ריבית, לכוי"ע מקרע נמי קרעינן ליה. וטעמה מאי? משום דעובר הוא בקיומו... לפיכך אם המוצא אינו קורעו, גורם לעצמו כמו למלוה מכשול עוון, שמה יבוא עוד לידי המלוה ויעבור ע"י כך בלאו, ויהיה עוון תלוי גם בראשו של מוצאו. משי"ה דטבא ליה עבדינן וקרעינן ליה." ומקורו בתוספתא ב"מ ה, כג.

6. בעל נתה"מ מדבר בציטוט זה רק על מצוות לא תעשה, ולכן השגתו על בעל קצוה"ח אינה מוכרחת.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

2. הפרשה מאיסור בכוח

לפי האמור לעיל ניתן להפריש אדם מאיסור גם בכוח. וצ"ע, מה מקור סמכותו של אדם פרטי להשתמש בכוח כדי להפריש את חבריו מאיסור? למקור החיוב העקרוני לאפרושי מאיסור ישנן שתי אפשרויות:

א. מצות תוכחה.
ב. הערבות ההדדית שבה כל ישראל ערבין זה בזה.
מהרמב"ם משמע ששתייהן הן שני צדדים של מטבע אחר. ואלו דבריו בהל' דעות ו, ז: :
הרואה חבריו שחטא או שהלך בדרך לא טובה - מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך... וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעוון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם.

משמע שהא בהא תליא - הערבות והתוכחה. חובת התוכחה יוצרת ערבות.⁷

והדגיש זאת המב"ט בקרית ספר (הל' דעות ו, יא):
להוכיח חוטא או מי שרוצה לחטוא והולך בדרך לא טובה. ואין ראוי שיאמר אחר שאין אני חוטא, מה לי שיחטא אחר, אלא אנו מצווים שלא נחטא ושלא נעזוב זולתינו שיחטא, אלא שנוכיח ונשיב אותו

וכן דייק הרמב"ן (ויקרא יט, יז) מן הלשון בתרגום אונקלוס:
ואמר הוכח תוכיח את עמיתך... ללמדו תוכחת מוסר, "ולא תשא עליו חטא" שיהיה עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכחת אותו. ולזה יטה לשון אונקלוס שאמר: "ולא תקבל על דיליה חובא" - שלא תקבל אתה עונש בחטא שלו.

בין למר ובין למר אין זו חובה המוטלת על ב"ד, אלא על כל יחיד ויחיד. גם בעל קצות-החשן מודה שמצוות התוכחה מוטלת על כל יחיד ויחיד, ורק באשר לכפייה הוא סובר שאין ליחיד סמכות לכפות על מצוות עשה, אלא לבי"ד בלבד. ואם כן, מצות התוכחה עיקרה הוא מילולי, לנסות ולשכנע את החוטא שיחזור בו. ולפי"ז אפשר שהיתר ההכאה שהוזכר בגמ' (ב"ק כח, א) הוא רק בדיעבד, שהחובל פטור, אולם לכתחילה אין מצוה, ואולי אף לא היתר, להכותו על מנת למנוע ממנו מלעבור עברה.

וגם לדעת קצות-החשן, שדין הכפייה במצוות עשה נאמר רק בבית דין, י"ל שגם בית דין רק רשאי להכות. אך אינו מחוייב. ופוק חזי, כמה בתי דין בישראל השתמשו בהלכה זו למעשה! אך המנחת-חינוך (מצוה ח אות י) כתב שבעוד בי"ד חייב להשתמש בכוח, הרי יחיד רק רשאי לעשות זאת. וכך כתב לאחר הביאו את דברי קצוה"ח:

ואף דמבואר בב"ק כח, א דנרצע וכו' יכול להכותו לאפרושי מאיסורא, היינו דהרשות בידו, אבל אין חיוב כלל על איש מישראל להפריש את חבריו מאיסורא עד שתצא נפשו. אבל הבית דין, נ"ל ברור: אם מוזהרים להכות על מצוות עשה עד שתצא נפשו, מכל שכן שלא להניחו לעבור בקום ועשה.

ג. סמכותה של מנהיגות ציבורית

1. מרותה על עובדים

פורום 'תקנה' עוסק, כמדובר, בהפרשה מאיסור ובהצלת קרבנות מפגיעה. א"כ אין מחלוקת בין קצוה"ח לבין נתה"מ שכל אחד יכול להפריש אדם מאיסור; וק"ו לגוף ציבורי, אף שלא קיבל מינוי פורמלי, שהוא מוגדר כבי"ד לעניין זה. עוד נדון להלן (פרק ד)

7. ואפשר שהערבות היא היוצרת את התוכחה - ע"י הסכמת הראייה לקונטרס שם-משמעון להר"ש הלפרין.

אם 'בית דין' האמור כאן הוא דווקא ב"ד של שלושה, הדין דיני ממונות, או שמא הכוונה להנהגה הציבורית, שהיא אחראית יותר על טוהר המחנה ולכן רשאית גם להכות. אך גם אם הכוונה לב"ד ממש, בנידונו, פורום 'תקנה' הוקם ע"י מוסדות חינוך, ועובדיו נתונים תחת סמכותם של מוסדות אלו (ראו הערה 1).⁸ על כך חלים דבריו של תרומת-הדשן (סי' ריח), הלומד מפטורו של האדון שחבל בעבדו העברי כדי להפרישו מאיסור שפחה כנענית - הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לב"ד שיפרישוהו המה בכוחם בגזירותם, דאל"כ גבי נרצע אמאי רשאי לחבול בו יביאנו לב"ד!

וכן בשו"ת הרדב"ז, ח"ג סי' תמז/תתפח:

ומ"מ, אם היא עושה דברים בלתי הגונים לפי תורתנו, יש לו רשות לייסרה ולהכותה ולהחזירה למוטב, כיון שהיא ברשותו; אבל אינו רשאי להכותה בשביל הדברים הנוגעים אליו, שהרי אינה שפחתו.

אמנם יש מוסדות חינוך בודדים שאינם מיוצגים בפורום 'תקנה', אך מכיון שיש גוף-על שבו מכהנים אישים המוכרים ע"י רוב בניין ורוב מניין של המוסדות החינוכיים ושל הציבוריות הצינוניות הדתית, ולא נשמע ערעור כל שהוא על נחיצותו של הפורום - סמכותו מקובלת. בפרט כאשר נילון מוזמן לפורום כתוצאה מתלונה כלפיו והוא מופיע בפניו, בכך הוא בעצם מקבל על עצמו את סמכות הפורום וחל עליו הגדר של מי שנמצא תחת ידו.

2. שליח בית דין לביצוע דין

הדיון במסכת ב"ק, בעניין הכפייה לאפרושי מאיסורא, נפתח בשאלה "אי עביד אינשי דינא לנפשיה". את הראיה מהכאת עבד עברי המסרב לצאת דוחה הגמרא, שמדובר בעבד המסרב לפרוש מאשתו הכנענית, שהיא אסורה עליו מכאן ואילך. ופירש"י: "האי דינא לאו לנפשיה הוא." כלומר, גם אם אין אדם מוסמך להיות דיין למען עצמו, מכל מקום כדי להפריש מאיסור נתנה התורה סמכות לאדם להיות דיין ולהשתמש בכוח נגד חברו.

נמצא שבאמת ב"ד הוא הכופה לאפרושי מאיסורא, אלא שאין צורך בב"ד רשמי דווקא. יש מצבים שלכל אדם מישראל יש מעמד של מעין שופט, או מעין שוטר הפועל מטעם ביה"ד. על פי זה ניתן להבין את ההלכה של "עביד אינשי דינא לנפשיה", שעליה דנה הגמרא שם: אין הכוונה שכל אדם יוכל ליטול את החוק לידי, שאם כן איש את רעהו חיים בלעו; רק מי שיש לו הוכחות ברורות, שניתן לשכנע באמצעותן באופן חד-משמעי את ביה"ד, יכול לפעול בעצמו, מבלי להטריח את ביה"ד. הוא עצמו משמש כשליח ב"ד. לדעת הרא"ש (ב"ק פ"א סי' כ), הוא יכול לגבות אפילו קנס בדרך זו גם בזה"ז, שאין לנו בתי דין הדנים דיני קנסות; כי כשאין צורך בב"ד רשמי אין גם חיסרון של סמוכין.⁹

8. ישאל השואל: הרי אפילו עבד עברי, ש"גופו קנוי", מרתו של אדונו עליו היא רק לגבי התחייבותו לעבוד שש שנים ולהיתר שפחה כנענית, ואילו ליתר הדברים העבד הוא בן חורין גמור. אין לאדון שום אחריות להתנהגותו האישית של עבדו. גם על שביתתו בשבת אין הוא מצווה, כי עבד עברי אחראי על עצמו לשמור שבת ככל אדם מישראל. וכן אישה נשואה, אין לבעלה שום אחריות להתנהגותה האישית, אא"כ זו פוגעת בו (ר' כתובות עב, ב). אולם עניינו הוא בעובדים במוסדות חינוך הנמצאים במסגרת מסוימת ועוברים בה עבירות. אם ראש המוסד יודע עליהן וביכולתו למנוע את המעשה, רובצת עליו אחריות יתרה להתנהגותם של הנמצאים במסגרתו, וחובתו היא למנוע את העבירה גם בכוח (לסוברים כן).

9. הדבר אינו מותנה בקיומו של בית דין פעיל במקום, אלא שהסמכות הכלל ישראלית, הנתונה לדיינים שבכל דור ובכל מקום, נתונה גם לו.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

כל אחד מישראל הוא שופט ושוטר בפוטנציאל. על פי זה ביאר מרן הראי"ה קוק (משפט-כהן ס"י קמג) את מעשה אסתר, שסיכנה את חייה ומיוזמתה הלכה להתמסר לאחשוורוש. היא הרשתה להורות לעצמה הוראת שעה לעבור על עברות חמורות הגובלות בשפיכות דמים וגילוי עריות, למרות שהוראת שעה מסורה רק לביה"ד הגדול. אולם בהעדרו, יכול כל אדם מישראל להחליט במקום ביה"ד הגדול ולהורות לעצמו הוראת שעה, אם הוא משוכנע שאילו ביה"ד היה במקום היה מורה לו היתר בהוראת שעה. במקרים כגון אלו על ההדיוט לגלות מנהיגות ולשמש גם כשופט וגם כשוטר. על כך נאמר בפרקי אבות (ב,ה): "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש". וק"ו אם הוא משמש בתפקיד ציבורי, אסור לו להתחמק מאחריותו לציבור.

3. שוטרים למניעת תקלות מוסריות

אחד מתפקידיו של בית הדין הוא הנזכר ברמב"ם (הל' יום טוב ו, כא):
חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה, וכן יזהירו בדבר זה לכל העם כדי שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם לשמחה, ולא ימשכו ביין שמא יבואו לידי עבירה.

על הרגישות בנושא זה במיוחד אין צורך להכביר במלים. וכבר כתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כב, יט): "גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן, ואין אתה מוצא קהל בכל זמן וזמן שאין בהן פרוצין בעריות וביאות אסורות." וזו הסיבה לבחירת פרשת העריות כנושא לקריאת התורה ביום הקדוש, במנחה של יום הכיפורים. וכמו שכתב ה"ט"ז (או"ח תרכב, ד): "כיון דנפשו של אדם חשקה בעריות טפי מכל עבירות, על כן מזהירין על זה ביום כיפורים, שהוא יום נורא וחקוק בלב האדם טפי משאר ימות השנה."

תופעת ההטרדות בחברה הכללית ידועה. אחוז התלונות הוא נמוך מאוד ביחס לעובדות עצמן. הרמה המוסרית הנדרשת על ידי התורה גבוהה יותר מההגדרה המשפטית של המונח 'הטרדות'. החברה הכללית אינה רואה הטרדה כאשר החריגה מהנורמה נעשית בהסכמה, או בהעדר תלונה; ואילו לפי התורה כל חריגה מהנורמה שנקבעה בתורה היא פסולה, גם אם היא נעשית בהסכמה, או בהעדר תלונה ואפילו אם היא מקובלת כ"נורמטיבית" בחברה הכללית. לא מפיה אנו חיים. בפרט כאשר מדובר במוסדות חינוך, בהם יש בעלי סמכות, הנחשבים גם כסמכות רוחנית בעיני חניכיהם, ומערכת יחסים כזו עלולה להיות מנוצלת לרעה ע"י מי שיצריהם גוברים עליהם. יש צורך בגוף ציבורי שיטהר את המחנה מתופעות כאלו.

מוסדות החינוך צריכים להיות טהורים מכל שמץ של ניצול לרעה את תמימותם של החניכים. אלו צריכים לראות במחנכיהם דמויות הראויות לשמש דוגמה אישית טובה. "אם דומה הרב למלאך ה' צב-אות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו" (חגיגה טו, ב), ומכאן פסק הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ד, א) ש"הרב שאינו הולך בדרך טובה, אע"פ שחכם גדול הוא וכל העם צריכין לו, אין מתלמדין ממנו עד שובו למוטב." ביעור המחנה ממחנכים לא ראויים הוא צו עליון - והיה מחניך קדוש!

ד/ מי הוא (בית הדין) @

1. כל ישראל

כל מוסדות החינוך בארץ קיבלו הנחיות ממשלתיות כיצד למנוע הטרדות וכיצד לדווח עליהן. עם ייסוד הפורום הוסכם על כל המשתתפים שאותנו מנחה ההלכה

שנורמותיה גבוהות יותר מאלו של חוק ההטרדה שהתקבל בכנסת (כגון התנהגות לא צנועה של בוגרים בהסכמה). בפורום חברים משפטנים הקובעים מתי חלה חובת דיווח למשטרה ומתי הטיפול מסור לפורום. גוף זה זכה לגיבוי ציבורי רחב.

לכאורה 'בית דין' הוא גוף שיפוטי מוכר וקבוע שאליו באים אנשים להתדיין. "מי בעל דברים יבוא אליכם" (שמות כד, יד); "מאן דכאיב ליה כאיבא ליזיל לבי אסיא (ב"ק מו, ב). בין אם התביעות הן אזרחיות ובין אם הן ציבוריות ופליליות, ביה"ד דן רק כאשר באה תביעה לפניו. פעמים שהוא מוסמך לדון רק בהסכמת שני הצדדים, ואין בסמכותו לכפות על צד אחד לבוא ולהתדיין דווקא בפניו, כגון שהנתבע גר בעיר אחרת.

בנד"ד, לא תמיד הקרבן בא להתלונן. פעמים שמישהו אחר מתלונן על תופעה שלילית הידועה לו. במקרים רבים מדובר בהטרדות שבתי הדין הרגילים לא דנים בהם בהיותן בתחום העבירות הפליליות, שבהן דנים, לצערנו, רק בתי המשפט, לפי חוקי המדינה, ולא בתי הדין הרבניים. 'תקנה' באה למלא חלל זה. כאמור, אף בתי המשפט לא תמיד דנים בהם - כגון שחלה עליהם התיישנות, או שהם נעשו ע"י בוגרים מתוך הסכמה.

מדברי הרמב"ם משמע שביה"ד שחובתו לבער נגעים מסוג זה אינו ב"ד רגיל. מדובר בב"ד מסוג אחר, לא בב"ד פאסיבי המצפה לתביעה שתבוא אליו, אלא בב"ד אקטיבי, הנוקט מצידו פעילות יזומה למניעת תופעות לא ראויות. המושג 'בית דין' מופיע בש"ס גם במשמעות זו. כך בקידושין (כט, א): "והיכא דלא מהליה אבוה - מיחייבי בי דינא למימהליה, דכתיב: 'הימול לכם כל זכר'". ומכאן פסקו של הרמב"ם (הל' מילה א, א): "עבר האב או האדון ולא מל - ביטל מצות עשה... ובית דין מצווים למול אותו הבן או העבד בזמנו, ולא יניחו ערל בישראל ולא בעבדיהן."

וכתב בספר המקנה על קידושין שם:

נראה פשוט דהא דקאמר "מיחייבי בי דינא" הוא לאו דוקא, אלא כל ישראל מצווין ע"ז דהא קרא סתמא כתיב: "הימול לכם כל זכר". וכן הוא בלשון הרא"ש (בפרק כיסוי הדם): היכא דלא מהליה אבוה מחויב כל ישראל למוהלו, ע"ש. והא דנקט 'בי דינא' - דהם ממונים על הציבור להזהיר את העם.

סוגיית הגמרא ביבמות קיד, א הדנה בשאלה אם קטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו, מסכמת שאף שבדרך כלל אין בב"ד מצווה להפרישו, מכל מקום בטומאת כהן הם כן מצווים, שכן נדרש: "אמור ואמרת - להזהיר גדולים על הקטנים." הרי שכל אדם מישראל, אם גדול הוא נחשב לבית דין, ולא רק בית משפט היושב על מדין.

המונח "לב בית דין מתנה" המתייחס לשיירי הלשכה ולבגדי כהונה שיצאו לחולין (קידושין נד, א) ולתמידין שלא הוצרכו לציבור (שבועות יב, א) אינו מכוון לבית דין במשמעות הרגילה, אלא לאחראים על סדרי המקדש. וכך פירש רש"י בזבחים ו, ב: "שאני קרבנות ציבור, דלב בית דין קמתנה עליהן - (העם) העוסקים בצרכי ציבור."

אפילו מנהג שנהגו הציבור (הנחת סידורי תפילה וספרים אחרים על מפת שולחן הקריאה של ספר תורה) נחשב ע"י הבית-יוסף (או"ח סי' קנד) כאחד המנהגים ש"לב בית דין מתנה עליהם." כלומר, מנהג העולם מהווה הסכמה ציבורית וכתנאי בית דין, למרות שמעולם לא נערך דיון בב"ד כלשהו בנושא.

הב"י מסתמך על תרומת-הדשן (סי' רעג), שכתב: "כיון דהכי הוא, לב בית דין מתנה עליהם כי היכי דלא ליתו בהו איניש לידי תקלה. וכל מאן דיהיב כי הני מילי לבית הכנסת אדעתא דחבר העיר וגדולי הציבור יהיב, ולכן מתנה שלא יחול קדושה עליהו כלל." נמצא שמנהיגות הציבור היא זו שמכונה כאן 'בית דין'.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

כך עולה גם מלשון תשובת הרא"ש (ו, לב): "רשאיין בני העיר להסיע על קצתן לפי צורך השעה למיגדר מלתא... אלמא רשאיין בית דין בכל עיר ועיר לרדות ולייסר בכל מיני ריזויין ונידויין המסרב על תקנתם." פתח בבני העיר וסיים בבית הדין.

הדברים מפורשים יותר בשו"ת חתם-סופר (חו"מ סי' קעז), המביא את דברי הרמב"ן על הפסוק "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" (דברים כז, כו) שהם מכוונים לבית דין, והוסיף החת"ס:

ומי"ש אשר לא יקים זה ב"ד של מטה - לאו דוקא ב"ד אלא כל אדם מישראל קטן וגדול שם הוא אם יש בידו לעשות. וכתוב "ואם העלם יעלימו עם הארץ בתתו מזרעו למולך", משמע שהיה על עם הארץ שלא יעלימו, ועם הארץ איננו ב"ד, כדמוכח... ד"עם הארץ בעשותה" היינו הדיוט, וב"ד היינו "עיני העדה", וא"כ על כל עם הארץ הטיל הכתוב שלא יעלימו... מ"מ אמת נכון שאין בין ב"ד ובין כל שום איש מישראל שיכול למחות ולפגוע בעוברי עבירה ולא כלום... וב"ד שהזכירו בכל מקום לישנא בעלמא הוא ואורחא דמלתא שיש כוח בידם כמו קטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו, וכמו במילה ב"ד מצווין למולו... דבר זה מוטל על כל ישראל וב"ד שליחותיהו דכל ישראל עבדי, שנתמנו שלוחא דישראל, ועי"ז נפטרו כאו"א מלהשגח, כי העמידו גברי רברבי בחריקוהו.

כמקור לכך הביא החת"ס את המובא בגמ' שבת נה, א בסוגיה העוסקת בחובת מחאה: רב יהודה הוה יתיב קמיה דשמואל, אתאי ההיא איתתא קא צווחה קמיה, ולא הוה משגח בה. אמר ליה: לא סבר ליה מר, אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה? אמר ליה: שיננא, רישך בקרירי, רישא דרישך בחמימי; הא יתיב מר עוקבא אב בית דין. בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק פן תצא כאש חמתי ובערה ואין מכבה מפני רע מעלליהם וגו'.

והמאירי כתב שם (והחת"ס זכה לכוון לדעתו):

אעפ"י שהגדול ראוי למחות ביותר והוא הראוי ליענש ביותר, מ"מ אף הקטנים ממנו הואיל ובידם למחות נענשים, אלא שהגדול נענש יותר. וכן בכל דבר שראוי להם לפקוח עין עליו ומעלימים עיניהם הימנו... רישך בקרירי ורישא דרישך בחמימי - כלומר, אני שאני ראש שלך נענש מעט, אבל מי שהוא ראש שלי ואב ב"ד קבוע הוא נענש יותר.

המאירי (וכך גם בתשובת החת"ס שם) מבחין בין חוקים ומצוות לבין משפטים, וביאר שחובת המחאה חלה "בחלק חוקים ומצוות, אך משפטים - כגון להוציא ממון מיד המוחזק בו - כתיב: אשר תשים לפניהם ולא לפני הדיוטות דאלהים כתיב בפרשה וצריכים מומחים ולולי דעבדינן שליחותיהו דקמאי במידי דשכיחי לא הוי דנין גזילות בזה"ז. אבל לפגוע בעוברי עבירה לא נכלל בכלל זה."

חובת המחאה חלה אפוא על כל אדם מישראל (בחינת קרירי), אולם המנהיגות שהסמכות בידה אחראית יותר (בחינת חמימי).

2. המנהיגים

הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם בהל' יו"ט (ו, כא) שתפקידו של בית הדין הוא להעמיד שוטרים שימנעו תופעות שליליות בחברה, בעיקר בזמן ובמקום המועדים לפרוענות, ובמיוחד בנושא שבו היצרים שולטים יותר והוא תחום העריות. כמקור לכך ציין הגר"א (בביאורו לשו"ע או"ח תקכט, טו) את המשנה בסוכה (נא, א) על אודות 'תיקון גדול' שעשו בעזרה, שהקיפוה בשמחת בית השואבה בגזוזטרא, והיו הנשים יושבות מלמעלה, ואנשים

מלמטה. הגמ' שואלת על כך: "היכי עביד הכי, והכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל?", ותירץ רב: "קרא אשכחו ודרוש", ומביא פסוק שאנשים צריכים להיות לבד ונשים לבד.

ב'תחומין' (כרך יט עמ' 353) הקשה על כך הרב אורי דסברג: בכל הסוגיה הזו כלל לא הובא שחובת בית הדין נובעת מדין התוכחה, ושעליהם לצאת למקום שמועד לפורענות ולמנוע שם אנשים מעבירה. ועוד, אם זהו מקור החובה, מדוע הוא מוטל דווקא על בית הדין, ולא על כל אדם? הנחתו היא שמדובר ב'בית דין' במשמעותו הרגילה, שדן דיני ממונות. אולם כפי שהסברנו אין הכוונה לבי"ד רגיל, אלא לכל מי שאחריות ציבורית מוטלת עליו. חובתו לגדור את החברה מכשלים בנושא זה.

'בית דין' אינו רק מוסד שיפוטי, אלא הוא גם מוסד מנהיגותי. במסכת סנהדרין שלכאורה עוסקת רק במוסד השיפוטי הנושא שם זה, מובאים (במשנה הראשונה) תפקידים נוספים המוטלים על בית הדין: עיבור החדש, סמיכת זקנים, עריפת עגלה, הוצאה למלחמת הרשות, הוספה על העיר ועל העזרות ומינוי סנהדריות לשבטים. במקורות אחרים נוספו גם שריפת פרה אדומה, מינוי מלך וכהן גדול ועוד.¹⁰ בכל אלו אין תובע ונתבע, אין נידון ואין חיוב או ענישה כל שהם, ומה עניינו של בי"ד לכאן? אלא על כורחך בי"ד משמש בכל אלו בתפקיד מנהיגותי המייצג את כלל ישראל.

בכך יוסבר גם תפקיד ביה"ד בדברים נוספים המנויים במשנה, שאין תובע ונתבע ולא חיוב או ענישה, כגון: חליצה ומיאונין. כך גם הפרוזבול - מסירת השטרות לביה"ד, היינו לציבור כולו, בדומה למסירת הפירות בשביעית ל'אוצר בי"ד'. התורה הפקיעה, הן בפירות והן בהלוואות בשביעית, את הבעלות הפרטית.¹¹ וכן בגיור - המתגייר מצטרף לכלל ישראל ומכח זה הוא מתחייב במצוות, וכדברי רות "עמך עמי וא-להיך א-להי". לשם כך צריך בי"ד המייצג את כלל ישראל, שיקבל את הגר ויכניסנו למסגרת הכלל ישראלית.¹²

השימוש במונח 'בית דין' למוסד המייצג את הציבור כולו אינו מושאל, כיון שגם הדיין היושב על מדין יונק בעצם את סמכותו מהציבור. זוהי התשתית לפוטרו מתשלום כשהוא טועה (ר' תוס' סנהד' ה, א ד"ה דן) ומכאן סמכותו לאכוף על הנדון לבוא לפניו לדין - שהרי הציבור הוא שמינה אותו, כמבואר בגמ' בענין "דיין שהמחוהו רבים עליהם" (סנהד' ה, א).

לדעת הרמב"ם, חידוש הסמיכה תלוי בהסכמת הציבור. בהל' סנהדרין (ד, יא) הוא אומר: "נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים." אבל בפירוש המשנה למסכת בכורות (פ"ד מ"ד) הוא לא מדבר על החכמים, אלא על תושבי ארץ ישראל, וכך הוא כותב: "אין נקרא בית דין בסתם אלא סמוך בארץ ישראל, בין שהיה סמוך מפי סמוך או בהסכמת בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה, לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין 'קהל', וה' קראם 'כל הקהל' ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששין למי שזולתם בחוצה לארץ כמו שביארנו בהוריות." ובפירוש המשנה לסנהדרין (פ"א מ"ג) כתב: "אני סבור שאם תהיה הסכמה מכל התלמידים והחכמים למנות איש בישיבה כלומר שיעשוהו ראש..."

צריך לומר בהסבר דבריו, שכוח הסמיכה, שבה תלויה כל מערכת המשפט בישראל, נמצא באופן פוטנציאלי בציבור הארץ-ישראלי, שהוא עיקר הקהל. ולכן יש צורך בהסכמת כל הציבור. אלא שלמעשה, מכיון שמדובר במינוי תלמידי חכמים הבקיאים בכל התורה כולה, אי אפשר להטיל זאת על פשוטי העם, שאין להם כלים לבדוק זאת.

10. ר' תוס' יומא יב, ב ד"ה כהן גדול, ותוס' זבחים יח א ד"ה כה"ג עפ"י הירושלמי, ור' חיי הגרי"ז זבחים שם.
11. עיי ספרי באהלי-שדה ס"י ט: "אוצר בי"ד (הדרך לשמירת שמיטה כהלכה)", וס"י יא, כט: עקרונות הפרוזבול.
12. ר' חוות-בנימין ס"י סז. ור' מה שכתבנו בשו"ת באהלה-של-תורה ח"ב ס"י כח אות ה.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

נמצא שביט הדין משקף את סמכות הציבור, גם בעת שהוא עוסק בתביעות אזרחיות או פליליות, וגם בעוסקו בתפקידים מנהיגותיים.

גם השופט בימי השופטים היה בעיקר מנהיג ציבור, שהוציא את העם למלחמותיו (כגון יפתח), ורק חלקם ישבו בדין כדיינים.¹³ בדרך כלל היו אלו שופטים שהתמנו מראש על ידי הציבור, כמו יפתח, שהזקנים העמידוהו בראש, ודבורה שהעם היה עולה אליה למשפט. במקרים ספורים הם הוכרו ע"י הציבור כמנהיגים רק לאחר מעשה, כגדעון.

על תפקיד 'בית הדין' בתור שררה וממשלה, האריך הדבר-אברהם (ח"א סי' א), בהגדירו את ההלכה "הפקר בית דין הפקר", הנלמדת מהפסוק וְכָל אִשָּׁר לֹא יָבֹא לְשִׁלְשֵׁת הַיָּמִים פְּעֻצַת הַשָּׂרִים וְהַזְקֵנִים יִחַרְםָ כָּל רְכוּשׁוֹ (עזרא יח), וכתב הדבר-אברהם: לא נאמרה הלכה זו על בי"ד של ישראל בתור בי"ד, אלא בתור שררה וממשלה, שהרי "שרים וזקנים" כתיבי בקרא. ובאמת היינו הך, והכי מתבאר להדיא מסנהדרין (ה,א) כדתניא: לא יסור שבט מיהודה - אלו ראשי גלויות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, ופירש"י: שבט לשון שררה ויש להן רשות להפקיר דהפקר בי"ד הפקר... הרי מבואר דהפקר בי"ד מטעם שררה הוא, ולא מטעם בית דין במובן ההוראה.

מנקודת מבט זו, היה אולי מקום לדון האם יש לפורום 'תקנה' גם סמכויות כפייה של ממש. אולם למעשה אין צורך בכך. הפורום פועל בדרך שונה. גוף זה אינו משתמש בכוח. הוא לא מעניש. כאשר מתבררת תקלה דורשים מבעל התקלה ומהמוסד בו הוא עובד להפסיק את עבודתו. גם אם דורשים ממנו לפצות את קרבנותיו, הדרישה היא למלא התחייבות שהוא חייב ממילא. כוחו של הפורום הוא בעיקר מוסרי. וכוח זה דיו לאלף את הנדון לפרוש מעבודתו ולפצות את הראוי לפיצוי.

ה/ בית דין ממש

ניתן לדון בנד"ד גם מנקודת ראות של בית דין ממש. לפי ההלכה, כל שלושה יכולים לשמש כבי"ד. אלא שאם יש בי"ד ממונה במקום אל להם להזדקק לכך. אך כשאינן בי"ד אחראי לכך, אזי "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב,ה), וכבר הבאנו לעיל (2/ד), שכל אדם מישראל הוא דין בכוח, וחלה עליו אחריות לדאוג לצדק בחברה.

הדברים מפורשים בשו"ע חו"מ ג,א:

אין בית דין פחות משלושה. וכל שלושה נקראים בית דין, אפילו הדיוטות... והם דנים את האדם בעל כורחו, אם הנתבע מסרב לירד לדין או שאינו רוצה לדון עם התובע בעירו; אבל אם רוצה לדון עמו בעירו, אלא שאינו חפץ בשלושה שביירר התובע, אז זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד. הגה; ונ"ל דווקא בדיינים שאינם קבועים, אבל אם דיינים קבועים בעיר, לא יוכל לומר: לא אדון לפניהם אלא ביזה בורר.

בנידון דין ייתכנו שני מצבים:

א. כשמישהו נפגע ותובע את הפוגע לדין, אזי מוסמך הפורום לפעול כבי"ד רגיל לכל דבר. וצ"ע אם יכול הנתבע לומר: לבי"ד קבוע אני יורד. מסתבר שבגלל מעמדו הציבורי הבכיר של הפורום, התמנותו והכרתו ע"י מוסדות החינוך והתמקדותו בנושא אחד בלבד,

13. ועיי דרשות הר"ן, דרוש יא, והקדמת האברבנאל לספר שופטים, שפירשו את מונח השופט כפשוטו, אך גם לדבריהם סמכות בית הדין היא גם סמכות שלטונית ומנהיגותית.

לנושא זה הוא ביי"ד קבוע, וטבעי שהוא יהיה עדיף על כל ביי"ד אחר, ולא יוכל הנתבע לומר: לביי"ד קבוע אני יורד. אכן, גם האמור בפיסקא דלעיל היא נטילת שם מופרז; רק אם הסמכות מוכרת ומוסכמת (וכבר הערתי לעיל) יתכן שהפורום הוא המקום המחייב להידון ולא ניתן לדחות למקום אחר, אך עדיין מעמד זה לא נתקבע. עכ"פ מעת שהנילון מסכים להופיע בפני ביה"ד, הוא מקבל עליו את מרותו. ומכיון שמרותו של הפורום היא בעיקר מוסרית, אין צורך בפרוצדורה הרגילה בבתי הדין. התביעה במקרה כזה יכולה לכלול גם פיצוי ממוני; אלא שלצורך זה יש ב"ה בתי דין לממונות בכל אתר ואתר ואפשר להפנות אליהם את הצדדים, אחרי פסיקתו העקרונית של הפורום. אלא שיש בכך משום סרבול מיותר. ובסמכותו המוסרית יכול הפורום לדרוש מהפוגע לפצות את הנפגע/ת.

ב. כשאין תובע מסוים, אלא הגיעה ידיעה על אדם הפוגע בנתונים למרותו. כמו"כ אמנם יש נפגע מסוים התובע את הפוגע, אך הוא לא תובע אותו באופן אישי, אלא פונה לפורום בתביעה ייצוגית, כגוף המסוגל לטהר את האווירה, לצוות על הרחקת הפוגע מהנתונים לפגיעותיו. הפורום יכול לדון בתביעות כאלו כבית דין לכל דבר.

גם אם נאמץ את הגדרת הפורום כבית דין רגיל, סמכותו של בית דין רגיל רחבה, כמבואר בשו"ע חו"מ ב,א:

כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בא"י, אם רואים שהעם פרוצים בעבירות (ושהוא צורך שעה), היו¹⁴ דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה. ואם הוא אלם, חובטים אותו על ידי גויים,¹⁵ ויש להם כוח להפקיר ממונו ולאבדו כפי מה שרואים לגדור פרצת הדור. וכל מעשיהם יהיו לשם שמים. ודווקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחוס ביי"ד עליהם.¹⁶ נמצא אפוא שכל שלושה תלמידי חכמים יכולים לשמש כבית דין לענין זה, אם אין ביי"ד אחר במקום הממלא פונקציה זו.

אמנם למעשה אין פורום תקנה מייחס לעצמו מעמד של ביי"ד. אולם האחריות שנטל על עצמו, בתמיכת כל חלקי הציבור, בפרט בנושא כה כאוב, מאפשרת לו לפעול במידה מסוימת גם מכוח סמכותו העקרונית של ביי"ד, ויפתח בדורו כשמואל בדורו.

כאמור, פורום 'תקנה' התמנה ע"י נציגי כל הציבור הציונות הדתית, רבנים, ראשי ישיבות ומוסדות חינוך וגופים ציבוריים רחבים אחרים. לכל הגופים הנ"ל יש סמכות במקומם. הרבנים התמנו ע"י נציגי הציבור בעריהם. לראשי ישיבות ומנהלי מוסדות חינוך יש סמכות מצד תלמידיהם והוריהם שבחרו ללמוד אצלם, ובכך מינו אותם כרבותיהם. וכן אישי ציבור וגופים ציבוריים האחרים יש מאחריהם קהלים רחבים התומכים בהם והרואים אותם כמייצגיהם. א"כ לפחות עקרונית יש לפורום תורת ביי"ד שציבור המחווה עליהם, גם אם אינו משתמש בסמכות זו למעשה/

ח שיתוף נשים

1. בגדר דין

לפי הגדרה זו, שיש לפורום גדר של בית-דין, נשים אינן יכולות לשמש כחברות רשמיות של ביה"ד אלא בהסכמת הצדדים. אולם ביה"ד יכול לצרף אותן אליו כיועצות

14. השימוש בלשון עבר הוא כתוצאה מהצנזורה, כי באמת סמכות זו קיימת ועומדת גם בזה"ז.

15. מדובר במקומות שבתי הדין לא היו רשאים להטיל עונשי גוף.

16. כי הסמי"ע ס"ק ט: לשון הטור "שהמחוס רבים עליהם". ולפי מ"ש המחבר "בית דין" נראה דר"ל שהמחוס הציבור לביי"ד עליהם.

פורום תקנה

סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה')

המומחיות במקצוען, כגון עובדות סוציאליות וכדו', או לצורך גביית עדות ממתלוננות שאינן רוצות להיחשף ע"י גברים.

אולם לכאורה נשים כשרות לעדות רק במקום שאין גברים, כמבואר בשו"ע חו"מ לה, יד (ר' להלן) ובדומה לזה נפסק גם בשו"ע אה"ע קנה, טו):
כשבדקין אותה (את הממאנת) בודקין ע"י נשים כשרות ונאמנות, ואפילו אשה אחת בודקת, ושומעין לה אם הביאה ואם לא הביאה, ואפילו היא קרובה.
אולם הרמ"א על אתר הפנה למה שנפסק בשו"ע אה"ע קסט"א, שכדי לוודא שיבמה היא כבר גדולה וראויה לחליצה, "אין סומכין במנין השנים לא ע"פ קרובים ולא ע"פ נשים, אלא ע"פ עדים כשרים להעיד."

הגר"א (קנה, סא) ביאר שהחילוק ביניהם הוא שסימני הבגרות הנדרשים מממאנת הם בגדר "מילתא דעבידא לגלויי", ואילו גילה של יבמה אינו בגדר זה. דוגמאות ל"מילתא דעבידא לגלויי" מצויות בגמ' ראש השנה כב, לגבי נאמנות על קידוש החודש וביבמות לט, לגבי בירור קרבתם של יבם ויבמה, שלכך נאמנים אפילו קרוב ואפילו אשה (וכן עבד או קטן, כפי שפסק הרמב"ם בהל' ייבום ד, לא).

בנד"ד, העובדה שהמתלוננות אינן מוכנות (ובצדק!) למסור פרטים חסויים אלא לנשים מסוימות בלבד, היא דבר שלא עשוי להתגלות, וא"כ נשים אינן נאמנות על כך. אלא שא"כ יקשה עלינו מההלכה בשו"ע חו"מ לה, יד, שנשים נאמנות במקום שאין גברים. הרי גם שם אין הדבר עשוי להתגלות!

המקור להלכה זו הוא תשובת תרומת-הדשן (סי' שנג) המסתמך על הגמרא בקידושין (עג, ב), שלפיה "חיה נאמנת לומר זה יצא ראשון וזה יצא שני... נאמנת חיה לומר זה כהן וזה לוי, זה נתין וזה ממזר." והרי שם הוא דבר שלא ניתן להתגלות, כי רק החיה יודעת של מי הילד ומי הבכור! והיא הנותנת, מכיון שאין מי שיכול להעיד על כך אלא החיה בלבד, דווקא משום כך היא נאמנת. הרי לנו שגם במקום שאין הדבר עשוי להתגלות אישה נאמנת, בהעדר איש שיכול להעיד.

אלא שבעל תרומת-הדשן עצמו מערער על פסק זה, ממה שכתב הרמב"ם בהל' נזקי ממון ח, יג:

אין הניזקין משתלמת אלא בעדות ברורה, שלא תאמר הואיל ואין מצויין באורות סוסים וברפתות הבקר אלא העבדים והרועים יהיו נאמנים אם יעידו שהבהמה זו הזיקה את זו, וכן אם יעידו קטנים או נשים שאדם זה חבל בזה או בשאר נזיקין נאמין להן.

מבואר אפוא שבגלל שעלולים להסתמך על עדים פסולים במקום שאין עדים אחרים אין לקבל את עדותם. ותר"ד משיב על כך:

נראים דבריו של הרמב"ם שרוצה לתת טעם למה הוצרכו לגבי נזיקין להוציא עבדים ונכרים מכלל עדות טפי מכל התורה כולה, דמילתא דפשיטא היא דפסולין לעדות, ואהא יהיב טעמא דס"ד דנהימניהו משום דאין מצינן שם אלא הן... דהרבה פעמים נמי אין עדים כשרים מצויין גבי חבלות נזיקין, קמ"ל רמב"ם דבעינן עדות ברורה... הני מילי גבי נזיקין, משום דאי הימניהו א"כ לא שביק חיי לכל בריה, דכל חשוד גזלן ישכיר עבדים או נכרים או יפתה נשים או קטנים שיעידו לו שחבירו או בהמת חבירו הזיקו בק' מנה בכל יום. אבל לעולם נימא במילי אקראי, כגון בגדי אלמנות או מקומות בבהכ"נ של נשים, יש לנו לתפוס סברת התנא דיש להכשיר הפסולים.

ולכן פסק בשו"ת מהרי"ק (סי' קעט) בשם ר"ת:

אשה או קרוב נאמנים על זה, וכן בכל דבר קטטה שאין עדים רגילין להיות בדבר מזומנים, וכן למוסר מאומד נאמנים עליו לפי שכשהלשין לא היו שם עדים.

וכמו כן הביא בשם המרדכי בפרק החובל:

נשאל נשאלנו על דבר הריבות והמחלוקת והחרופים אם הנשים והקרובים יכולין להעיד. ודאי הוא דנאמנת אפילו בדבר שיש בו ממון, כדאמרינן התם: "החיה נאמנת לומר זה בכור", אפילו יש בו הוצאות ממון ה' סלעים לכהן.

לשון זו מלמדת לכאורה שנאמנותן של נשים במקרים אלו היא תקנה מיוחדת שתיקנו הקדמונים. וכן משמע מלשון הרמ"א בשו"ע חו"מ לה, יד, שכתב: "יש אומרים דתקנת קדמונים הוא דבמקום שאין אנשים רגילים להיות... נשים נאמנות." אבל אם כך, בשלמא להוציא ממון יש תוקף לתקנה מצד הפקר בי"ד, אך הרי נאמנותה היא גם לאיסורי דאורייתא! וצ"ל, מכיון שאין ברירה יש כח בידי חכמים לעקור ד"ת אפי' בקום ועשה.

אבל מלשון הרמב"ם (הל' איסורי ביאה טו, לב) עולה שנאמנותה של חיה היא מעיקר הדין, ולא מתקנה בלבד. וזאת, מכיון שאין חזקה. שכן כתב: "נאמנת חיה לומר זה הבן כהן הוא או לוי או נתין או ממזר, מפני שלא הוחזק ואין אנו יודעין יחוסן." ועל סמך זה כתב בעיניי-למשפט (קידושין שם), שהרמב"ם, שפסל עדותם של נשים בהל' נזקי ממון, אף במקום שלא מצויים אחרים, הלך בזה לשיטתו שנאמנות החיה היא רק משום שאין חזקה, ובעדות ממון הרי יש חזקה לנתבע. מסתבר שהמחבר הלך בזה לשיטתו של הרמב"ם, ולכן הוא לא הביא את התקנה בחו"מ סי' לה, אלא הרמ"א הוא שהביאה.

עכ"פ לדעת רבנו תם, המרדכי, תרומת-הדשן, המהרי"ק והרמ"א, יש תקנה המאפשרת לנשים להעיד במקום שאין אפשרות לגברים להעיד. על כך סומך פורום 'תקנה', ובפרט אם הנילון מסכים לקבל על עצמו את העדויות המובאות בפניו, ואף מודה בעובדות. ור' להלן.

2. בגדר מנהיגות ציבורית

כל זאת, אם נגדיר את פורום 'תקנה' כבית דין. אולם לפי התפיסה שהוצגה בפרקים הקודמים, שאין מדובר בבי"ד רשמי, אלא בגוף ציבורי, אין מניעה שנשים תשתתפנה בפורום. אדרבה, כאשר מדובר בטיפול בתלונה על פגיעה באישה, הרי נושא הנוגע לנשים באופן כה מובהק, מוטל ראשית כל עליהן. וכשיש צורך לברר את פרטי הפגיעה באשה, לא ראוי שגברים יעסקו בכך, אלא עדיף שנשים תעשינה זאת.

אם נתקנה התקנה לקבל את עדותן במקום שאין אנשים רגילים להיות (כמובא לעיל בסעיף 1 בשם הרמ"א חו"מ לה, יד), הרי שכך גם לגבי תפקידים ציבוריים שראוי שלא יתבצעו על ידי גברים. הרי משום כך רוב אנשי המקצוע המתמחים בטיפול בפגיעות כאלה הן נשים, ולא ניתן לוותר על שיתופן בתהליך, בשל מקצועיותן וניסיוןן.

מכיון שגם נשים חייבות במצות תוכחה, וגם הערבות חלה עליהן (כפי שהוכיח רעק"א בשו"ת סי' ח) אין שום מניעה שנשים תשתתפנה בפורום. אדרבה, עדיף שהן תעסקנה בנושאים שבהם הן מבינות ורגישות להם יותר.

ז/ הודאת בעל דין

1. בפני בית דין

לשאלה, האם זהו בית דין במובן השיפוטי, או בית דין במובן של גוף הנושא באחריות ציבורית-מוסרית, ישנה השלכה נוספת. חקירת המתלוננים/ות לא נעשית

תמיד ע"י הנילון. הם מעדיפים לפעמים להעיד שלא בפניו. אולם הניסיון מראה, שכאשר מביאים בפני הנילון את העובדות הברורות שאין להכחישן, הוא בדרך כלל מודה בהן. לכאורה, הודאת בע"ד במקרה כזה אולי אינה תופסת משום ש"אין אדם משים עצמו רשע". אולם כבר במקום אחר (במאמרי על זכות השתיקה, תחומין כד עמ' 17-16) הארכנו להסביר שאמנם ביה"ד אינו יכול להסתמך משפטית על הרשעה עצמית, ולכן אינו יכול להטיל על המודה עונש (ומשום כך מודה בקנס פטור¹⁷), אולם אין זאת אומרת שהודאתו אינה נכונה, שהרי סוף סוף "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי".¹⁸ נאמנות עצמית יש כאן, אלא שביה"ד מוגבל בסמכותו להעניש על פיה.¹⁸

מפשט הגמ' (סנהדרין ט,ב) המסמיכה לכלל שאין אדם משים עצמו רשע את הכלל "אדם קרוב אצל עצמו", משמע שלא מחמת חוסר נאמנות הוא פסול להעיד על עצמו, אלא בגלל היותו קרוב, דהיינו פסול פורמאלי. ולכן, אם סמכותו של הפורום היא מדין הנהגה ציבורית יש מקום להסתמך על הרמב"ם בהל' סנהדרין (יח,ו):

גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי שנים עדים. וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם הוראת שעה היתה או דין מלכות היה,¹⁹ אבל הסנהדרין אין ממיתין ולא מלקין המודה בעבירה שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלין מרי נפש הוא המחכים למות שתוקעין החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגנות שמא כך זה יבא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג וכללו של דבר גזירת מלך היא.

לא רק המלכות יכולה להסתמך על הודאת בע"ד, גם כאשר אדם משים עצמו רשע, משום שאין בכך חוסר נאמנות, אלא גם מנהיגות ציבורית מוסמכת לעשות כן. וראיה לכך מיהושע ודוד שדנו את עכן ואת הנער העמלקי עפ"י הודאתם, כפי שכתב הרמב"ם שם, והרי שניהם, גם יהושע וגם דוד, לא היו מלכים. יהושע לא נתמנה מעולם למלך, אלא שימש כמנהיג (הוא היה בעצם השופט הראשון), ודוד עדיין לא התמנה למלך באותה שעה (למרות שנמשח; אולם ללא הסכמה ציבורית אין למשיחה תוקף ר' אבני-נור יו"ד סי' שיב). מעמדו באותה שעה היה פחות משל יהושע, כי עדיין לא זכה להכרה מלאה מצד כל חלקי הציבור. אך למרות שלא היה להם גדר של 'מלך', מכל מקום היו שניהם מנהיגי ציבור,²⁰ שהיו רשאים להסתמך על הודאת בעל דין.

16. אם כי למ"ד מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור ההודאה לא רק מונעת חיוב אלא גם פוטרת באופן חיובי.
18. במאמרי שם (עמ' 17) הצבעתי על נפקא מינה אם פסול הרשעה עצמית הוא מדין 'קרוב', כלומר פסול פורמאלי, או בגלל חוסר נאמנות, בשאלה אם יש לנדות אדם על הודאתו בעבירה? לדעת רבנו ירוחם (אדם וחוה, נתיב יח) אינו נאמן כלל; ולדעת הרשב"ש (סי' תקלא) נאמן, לפחות כדי לחייבו נידוי (ועיין עוד בשו"ת הריב"ש סי' שנא, שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרז, שו"ת הרא"ם ח"א סי' עא, שו"ת הבי"ח החדשות סי' פד, ברכי-יוסף חו"מ לד, לג ועוד). כמו כן הבאתי (שם פרק ד, עמ' 18-19) נפק"מ נוספת אם הרשעה עצמית תהיה קבילה בפלילים בדיני המלכות, שאם סיבת פסילתה של ההרשעה העצמית היא משום שאדם קרוב אצל עצמו - סיבה שהיא ייחודית למשפט התורה - אין סיבה זו מחייבת את דין המלכות.
19. לדעת ס' החינוך (מצ' כו) גוי מתחייב בהודאת פיו, ולכן הרג דוד את הנער העמלקי, שגוי היה. הרי שגם הוא סובר שאין אדם משים עצמו רשע בגלל היותו קרוב, אלא שבגוי לא חל דין זה. כי אם הטעם הוא חוסר נאמנות, מהי סיבת ההבדל בין גוי לישראל? באשר לעכן, גם החינוך יודה שהודאתו נתקבלה מחמת דין מלכות. ועיי או"ש הל' מלכים ג,י, שדיני המלכות ודיני בני נח זהים, וכבר רמז לכך המאירי בסנהד' נ,א ד"ה וכן לענין.
20. אמנם ביחס לנבל הכרמלי נשללה מדוד האפשרות להורגו כדין מורד, משום שעדיין לא יצא טבעו בעולם (מגילה יד,ב), וכך לכאורה גם בעת שהרג את הנער העמלקי, מכל מקום בזמן נבל הכרמלי היתה עדיין לחלוחיתו של שאול בתוקפה, והוא היה המלך החוקי בישראל; משא"כ בנער העמלקי, שאחרי מות שאול נוצר חלל ריק והיה צורך דחוף למלא אותו. וגם אם עדיין לא מונה דוד בפועל ע"י כל העם, לא היתה גם

גם אם נגדיר את סמכותו של פורום 'תקנה' כבית דין רגיל, שלגביו חל הדין ש"אין אדם משים עצמו רשע", בכל זאת הוא יכול לקבל את הודאתו של נילון. כי כאמור, פורום 'תקנה' אינו רואה מתפקידו להעניש דווקא, אלא בעיקר להסיק מסקנות מהעובדות, ולמנוע את הישנות התקלה, ע"י הרחקת הנילון ממסגרות שבהן עלולה התקלה לחזור על עצמה וכדו'. לעניין זה די בכך שהנילון מודה בעובדות, הודאתו אמינה לעניין זה. וגם אם אינו מודה, אם העובדות הוכחו, האחריות להגנת חניכי המוסד מחייבת את הרחקת הפוגע מתחומם.

זאת ועוד, אחת הסיבות לכך שהרשעה עצמית פסולה היא החשש מהפעלת לחץ סמוי או גלוי על חשודים להודות בדבר שלא עשו.²¹ ואכן, תופעה מצויה היא שחשודים שהודו במרתפי המשטרה חוזרים בהם בבית המשפט וטוענים שהודו תחת לחץ. גם במערכת משפט מודרנית ודמוקרטית עדיין יש למשטרה כלים להפעיל לחץ כבד על נאשמים להודות בדבר שלא עשו. ואילו פורום 'תקנה' אינו פועל באמצעים משטורתיים, ואין שום חשש שאדם יודה בעל כורחו, לכן הודאתו קבילה. ורק באשר לענישה אין אפשרות להסתמך עליה. כאמור, פורום "תקנה" אינו מעניש. הוא מציג בפני הנילון את המסקנות המתבקשות מהעובדות ועיקר סמכותו היא מוסרית. לכן אין מניעה מלהסתמך על הודאת בעל דין בפני הפורום, גם אם יש בה הרשעה עצמית.

ח/ סיכום

- א. חובת הציבור לשמור על טוהר המחנה ולמנוע תקלות מוסריות בחברה.
- ב. האחריות על כך נופלת בעיקר על ראשי הציבור, רבנים, מחנכים, אישי ציבור, וראשי מוסדות.
- ג. לשם כך יש להקים גוף מעין בית דין שיטול עליו את האחריות. בית דין זה אינו חייב להיות בית דין במשמעותו הרגילה, אלא בעיקר מנהיגות ציבורית. עם זאת יש מקום לראותו גם כמי שיונק את סמכותו מגדר בית דין שהמחווה רבים עליהם. לשם כך אין צורך במינוי מיוחד. סמכותו נובעת מעצם מעמדו הציבורי וממחויבותו להגן על התלמידים הנתונים תחת חסותם של מקימי הגוף, ולשמור על רמתו המוסרית של הציבור.
- ד. בין כך ובין כך גם נשים יכולות להיות חברות בפורום כזה. אדרבה, יש נושאים רגישים שרק הן יכולות לטפל בו, ובמקום שאין אנשים הן נאמנות בעדותן.
- ה. בנושאים בהם מטפל הפורום ובאמצעים שהוא נוקט, אין מניעה מלקבל עדות או חוות דעת מקצועית של נשים, ואין מניעה מלהסתמך על הודאת בעל דין.

#היה מחניך קדוש#

התנגדות לכך מצד רוב העם שחיבב את דוד עוד בחיי שאול (ועי' מאמרי "הגנה עצמית" (האינתפדה' בהלכה" פרק ז; תחומין י עמ' 73-74).

21. ראייה לכך מהתוספת שהוסיף הרמב"ם: "שמה מן העמלין מרי נפש הוא המחכים למות שתוקעין החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות שמה כך זה יבא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג" - כלומר, קיימות סיבות לשלילת האמון מאדם שמים עצמו רשע.